

Szczepan Kowalik, Arkadiusz Kutkowski, *Śmierć nieosądzona. Sprawa księdza Romana Kotlarza, Lublin–Warszawa 2020, 400 s. + 56 s. wkł. ilustr.*

W maju 2020 r. staraniem IPN w Lublinie powstała książka ks. Szczepana Kowalika i Arkadiusza Kutkowskiego poświęcona niewyjaśnionej śmierci ks. Romana Kotlarza. Autorzy to doświadczeni historycy. Ksiądz Szczepan Kowalik jest doktorem nauk humanistycznych, kapłanem diecezji radomskiej, absolwentem KUL, który od wielu lat zajmuje się badaniem życia i śmierci ks. Kotlarza¹. Doktor Arkadiusz Kutkowski to z kolei absolwent UMCS, pracownik BEP IPN w Lublinie. Od lat prowadzi badania dotyczące wydarzeń radomskich², a śmierć księdza zasługuje na pochylenie się jeszcze raz nad tym tematem. Autorzy zauważyli, iż cały czas wychodzą na światło dzienne nowe dokumenty i coraz więcej relacji naocznych świadków tamtych wydarzeń. Prowadzenie nowych badań może przybliżyć nieopowiedzianą do końca historię ks. Romana Kotlarza.

Jak napisali sami autorzy we wstępie, publikacja nie jest biografią ks. Kotlarza, ale „sprawą księdza”, czyli studium przypadku duchownego, którego działalność duszpasterska doprowadziła do konfliktu z aparatem władzy komunistycznej, a w rezultacie do jego śmierci w skutek pobicia. Po śmierci stał się symbolem Czerwca '76. Autorzy, zgodnie z metodologią nauk historycznych, ukazali los ks. Kotlarza i innych księży z jego otoczenia na tle procesów dziejowych drugiej połowy XX w.

W połowie lat pięćdziesiątych XX w., gdy we wszystkie aspekty życia społecznego i politycznego władza komunistyczna wprowadzała tendencje „odwilżowe”, w stosunku do Kościoła starała się stosować politykę restrykcyjną, a nawet traktowała go jako głównego wroga systemu. Kościół, którego duża część wspierała w okresie wojny podziemnej niepodległościowej, znalazł się w trudnej sytuacji. Władza nie uznawała religii i wszelkimi sposobami próbowała doprowadzić do ateizacji kraju.

¹ S. Kowalik, *Historia badań okoliczności śmierci ks. Romana Kotlarza*, w: *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach*, red. P. Sasanka, R. Spalek, Warszawa 2003; idem, *Ksiądz Roman Kotlarz (1928–1976)*, Radom 2018.

² Najważniejsze publikacje A. Kutkowskiego: *Ksiądz Roman Kotlarz (1928–1976)*, Warszawa 2016; *Ksiądz Roman Kotlarz – radomski Popietuszek*, w: P. Ochnia, *Radomski Czerwiec '76*, Lublin–Radom 2013; S. Kowalik, A. Kutkowski, J. Kutkowski, *...byłem z tymi ludźmi. Życie i działalność księdza Romana Kotlarza 1928–1976*, red. E. Orzechowska, Radom 2000.

Uzależnienie Kościoła od partii komunistycznej doprowadzało bardziej ambitnych duchownych, chcących piastować wyższe stanowiska, do podejmowania współpracy z aparatem bezpieczeństwa. Na terenie województwa kieleckiego w diecezji sandomierskiej, tak jak i w innych diecezjach w Polsce, najważniejszy głos w sprawach wyznaniowych miała partia i jej różne komórki w Komitecie Wojewódzkim PZPR. W późniejszym czasie sprawy Kościoła były omawiane na posiedzeniach Wydziału Administracyjnego. Dekret z 9 lutego 1953 r. dawał komunistom możliwość ingerowania w obsadę stanowisk kościelnych, a drugi dekret z 31 grudnia 1956 r. pozwalał wtrącać się w zarządzanie Kościołem. W latach działalności ks. Kotlarza sprawami wyznaniowymi zajmował się Departament VI Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (1954–1956), następnie Wydział V Departamentu III MSW (1956–1962), a od 1962 r. do końca PRL Departament IV MSW i podlegające mu IV wydziały w komendach wojewódzkich MO. Trzecim oficjalnie wspierającym partię ramieniem w walce z Kościołem był Referat, a następnie Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach (od 1973 r. – Urzędu Wojewódzkiego), który podlegał utworzonemu w 1950 r. w Warszawie Urzędowi do Spraw Wyznań. Miał on oficjalnie pełnić rolę odwoławczą dla niższych szczebli, ale w praktyce wszystkie decyzje były konsultowane z Komitetem Wojewódzkim PZPR, UB, a później SB. Na czele Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Kielcach w latach 1950–1971 stał Stefan Jarosz, którego znał każdy ksiądz pracujący w parafiach na terenie diecezji sandomierskiej³.

Roman Kotlarz urodził się 17 października 1928 r. w Koniemłotach, w rodzinie rolniczej Szczepana i Walerii z Czerwców jako najmłodsze, szóste dziecko. Szczepan Kotlarz udzielał się w okresie międzywojennym społecznie (w straży pożarnej) i politycznie (jako członek Zarządu Powiatowego Chłopskiego Stronnictwa Rolniczego). Roman Kotlarz ukończył Szkołę Podstawową w Koniemłotach, a gimnazjum na tajnych kompletach w Staszowie. W latach 1947–1948 z powodu braku matury nie dostał się do Seminarium Duchownego w Sandomierzu. Szkołę średnią ukończył w Krakowie i w 1949 r. zdał maturę w IV Państwowym Liceum i Gimnazjum im. H. Sienkiewicza w Krakowie. Po ukończeniu szkoły wstąpił do seminarium częstochowskiego w Krakowie, a w 1952 r. przeniósł się do seminarium sandomierskiego. Święcenia kapłańskie otrzymał z rąk bp. Lorka w dniu 30 maja 1954 r. w katedrze sandomierskiej⁴. Pierwszą placówką księdza była parafia św. Zygmunta w Szydłowcu, gdzie pracował

³ S. Kowalik, A. Kutkowski, *Śmierć nieosądzona. Sprawa księdza Romana Kotlarza*, Lublin–Warszawa 2020, s. 39–41.

⁴ *Ibidem*, s. 23–29.

jako wikary i nauczyciel religii w Szkole Podstawowej Nr 1 w klasach I–VII. Pierwszy konflikt z władzą ks. Kotlarz odnotował po wygłoszeniu kazania w dniu 17 stycznia 1956 r., w wyniku czego od 1 lutego miał zakaz prowadzenia lekcji religii. Na stanowisku wikarego w tej parafii pozostał do wakacji i – mimo protestów mieszkańców – został przeniesiony do odległej parafii w Żarnowcu w dniu 30 lipca 1956 r. Proboszcz parafii na wiosnę 1958 r. wyprosił u biskupa przeniesienie ks. Kotlarza do innej parafii. 3 lipca 1958 r. biskup podpisał nominację przenoszącą niesfornego księdza do parafii św. Floriana w Koprzywnicy. W nowej parafii ksiądz zajmował się katechizacją dzieci i młodzieży, uczył religii w szkole i przygotowywał uczniów do przyjęcia sakramentów świętych.

Ze sprzeciwem ks. Kotlarza spotkała się polityka usuwania krzyży ze szkół. Po roku pobytu w parafii władze zażądały usunięcia księdza ze stanowiska pod pretekstem, że jego działalność jest szkodliwa dla państwa. Wydział Oświaty PPRN w Sandomierzu w dniu 9 lutego 1959 r. pozbawił księdza możliwości nauczania religii w Koprzywnicy i okolicznych wioskach. W obronie księdza powstał Społeczny Komitet Obrony Księdza Romana Kotlarza, którego delegacje pojechały do Kielc i do Ministerstwa Oświaty w Warszawie, niestety ich protest nic nie pomógł. Wskutek zaniedbań ks. Kotlarz po przybyciu do nowej parafii w Mircu przez pół roku prowadził religię w szkołach. Gdy wyszło na jaw, że ma zakaz, naukę kontynuował w prywatnych mieszkaniach w Tychowie, Osinach Trębowcu i Jagodnem. Swoje lekcje wzbogacał wyświetlaniem filmów zakupionym projektorem. Uważa się, że skutkiem tych nauk było wystąpienie rodziców w kwietniu 1960 r. przeciwko nauczycielom w Tychach. 7 września 1960 r. biskup przeniósł ks. Kotlarza do parafii w Kunowie, a następnie do Nowej Słupi.

Kotlarz w tym czasie ciężko chorował i przeżył dwie operacje. Po odpoczynku w domu rodzinnym został skierowany do parafii Pelagów niedaleko Radomia, gdzie pełnił posługę najpierw jako wikariusz, a później proboszcz w latach 1961–1976. W czasie Radomskiego Czerwca '76 ksiądz Kotlarz pobłogosławił demonstrujących uczestników, idąc chwilę razem z nimi. Po powrocie na parafię modlił się za strajkujących robotników i wygłaszał kazania, w których domagał się praw dla demonstrantów. Po tych wydarzeniach został kilkakrotnie pobity przez funkcjonariuszy SB. 15 sierpnia 1976 r. odprawiając mszę świętą, zasłabł i trafił do szpitala w Krychnowicach koło Radomia. Stan księdza Kotlarza z dnia na dzień się pogarszał i w dniu 18 sierpnia 1976 r. o godzinie 8.00 zmarł.

Konstrukcja książki została oparta na układzie chronologicznym, podzielona na dwie części, z których każda zawiera osiem rozdziałów i kilka podrozdziałów oraz obszerny wstęp i zwięzłe zakończenie. We wstępie autorzy opisali przebieg wydarzeń czerwcowych w Radomiu, ostatnie

dni życia ks. Kotlarza oraz wyjaśnili powody, dla których powstała ta książka. Pierwsza część, dotycząca lat 1928–1976, zawiera osiem rozdziałów, a niektóre z nich po kilka podrozdziałów. W rozdziale pierwszym autorzy przedstawili pochodzenie rodziny Kotlarza, jego perypetie związane z nauką w okresie wojny oraz te związane z nauką w seminarium duchownym. Zawarte zostały tam pierwsze opisy charakteru młodego księdza, jego zamiłowanie do czynienia dobra. Drugi rozdział przedstawia diecezję sandomierską, na czele której do 1967 r. biskupem był Jan Kanty Lorek, a biskupami pomocniczymi Piotr Gołębiowski (od 1968 r. pełnił funkcję administratora apostolskiego, ponieważ władza nie zgodziła się na nominację na bp. diecezjalnego), który w Rzymie obronił doktoraty z filozofii i teologii, oraz biskup pomocniczy Walenty Wójcik – profesor nadzwyczajny, który tak samo był oddany pracy duszpasterskiej, jak i naukowej (był autorem wielu publikacji z dziedziny historii i dawnego prawa kościelnego), zajmował się w kurii redagowaniem pism do władz, wykorzystując przy tym znajomość prawa. Autorzy przybliżyli biografie biskupów oraz przedstawili kontakty ks. Kotlarza z kurią. W trzecim rozdziale zostały przedstawione stosunki państwo–Kościół w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. W tym okresie każdy ksiądz pracujący w województwie kieleckim miał kontakt z Wydziałem do Spraw Wyznań. Jedni odwiedzali wydział celem tłumaczenia się przed władzą ze swego postępowania, inni byli zmuszani do współpracy. Rozdział czwarty przedstawia ks. Kotlarza w parafii św. Zygmunta w Szydłowcu, gdzie prowadził katechizację w latach 1954–1956. To tu pierwszy raz ksiądz zetknął się z nieprzychylnością władz do prowadzenia religii w szkołach. Walka księdza z władzami skończyła się przeniesieniem go do innej parafii i nadzorem nad niepokornym duchownym. Rozdział piąty to opis lat posługi kapłańskiej w parafii Żarnów, gdzie został przeniesiony na życzenie władz, i konfliktu ks. proboszcza Zdąbłasza z ks. Kotlarzem, wskutek czego biskup musiał przenieść wikarego do innej parafii. Rozdział szósty mówi o pobycie księdza w Koprzywnicy. Z powodu walki z ateizacją oświaty naraził się komunistom, ale w jego obronie wystąpiła społeczność lokalna określana w dokumentach jako „anonimowi fanatycy”, w efekcie ks. Kotlarz dostał zakaz nauczania religii w szkołach. Rozdział siódmy to pobyt Kotlarza w parafiach Mirzec, Kunów i Słupia. W Mircu początkowo, w wyniku niewiedzy, pozwolono księdzu uczyć religii, ale gdy władze odkryły swój błąd, prowadził zajęcia w wynajmowanych mieszkaniach. Wobec nasilających się ataków na księdza i pogarszającego się stanu zdrowia dochodziło do dłuższych przerw w posłudze kapłańskiej, co z kolei prowadziło do konfliktów z innymi duchownymi. Rozdział ósmy to okres pobytu w ostatniej parafii księdza – Pelagowie. Będąc tu wikarym, a następnie proboszczem,

prowadził parafię bardzo dobrze. Ze sprawozdań napisanych po kontroli przedstawicieli kurii w parafii można wyczytać drobiazgowość księdza w wykonywaniu powierzonych mu obowiązków. W tym rozdziale autorzy opisali charakter księdza Kotlarza i jego postawy w różnych trudnych sytuacjach związanych z życiem religijnym parafii i jego posługą w Szpitalu dla Psychicznich i Nerwowo Chorych w Krychnowicach.

Część druga książki dotyczy lat 1976–2018. Rozdział pierwszy podejmuje tematykę zmian w kontaktach państwo–Kościół. Po reformie administracyjnej w 1975 r. zmienił się podział administracyjny państwa, utworzono 49 województw, w tym woj. radomskie. Kontrola państwa nad Kościołem katolickim nie uległa zmianie, nadal był bacznie obserwowany bezpośrednio przez pion IV SB. Rozdział drugi dotyczy czerwca 1976 r. i dramatu ks. Kotlarza. Przytoczone są w nim opisy przesłuchań ks. Kotlarza przez prokuratora i zeznania świadków obrazujące wygląd księdza po nocnych wizytach służb na plebanii w Pelagowie, pobyt w szpitalu, jego śmierć i pogrzeb. Rozdział trzeci to opis śledztwa społecznego w sprawie śmierci księdza, działań Komitetu Obrony Robotników celem nagłośnienia sprawy księdza i wyjaśnienia przyczyn jego śmierci. Rozdział czwarty przedstawia pierwsze śledztwo prokuratury prowadzone w latach osiemdziesiątych XX w., podjęte na żądanie „Solidarności”, jako jeden z problemów omawianych z władzą. Opisano również prywatne śledztwo Wojciecha Ziemińskiego i sprawozdanie z jego przebiegu przedstawione w Kurii Radomskiej. Rozdział piąty prezentuje badanie sprawy ks. Kotlarza przez Prokuraturę Wojewódzką w Radomiu w latach 1990–1991, którą umorzono z powodu braku wykrycia winnych. W rozdziale szóstym przedstawiono badania przeprowadzone przez grupę licealistów z VI LO im. J. Kochanowskiego w Radomiu na potrzeby pracy konkursowej organizowanej przez Ośrodek „Karta” i Fundację im. Stefana Batorego. Rozdział siódmy to próba znalezienia winnych pobicia księdza, podjęta po raz trzeci przez prokuraturę, oraz świadectwo emerytowanego pierwszego biskupa radomskiego ks. Edwarda Materskiego w sprawie śmierci księdza Kotlarza. W rozdziale ósmym, zatytułowanym „Postscriptum”, został przytoczony artykuł Małgorzaty Rusek na temat śledztwa pionu prokuratorskiego IPN z lat 2008–2013. W zakończeniu autorzy książki poruszyli trwający od 1 grudnia 2018 r. proces beatyfikacyjny ks. Kotlarza, zwrócili uwagę na odnalezioną notatkę z rozmowy służbowej prokuratora Zbigniewa Młynarczyka z duchownym z lipca 1976 r., która trafiła do płk. SB Zenona Płatka, szefa Samodzielnej Grupy „D” w MSW, odpowiedzialnej za zbrodnie na duchownych (najgłośniejszą z nich było zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki). Wyrazili nadzieję, iż ich książka będzie pomocna w odkryciu prawdy o śmierci duchownego.

Książka Szczepana Kowalika i Arkadiusza Kutkowskiego została oparta na analizie zasobów archiwalnych IPN-u, gdzie znajdują się materiały operacyjne SB, a także akta postępowań prowadzonych przez prokuraturę w sprawie śmierci ks. Kotlarza. Autorzy zbadali dokumentację z archiwów diecezjalnych (głównie w Sandomierzu), gdzie znajduje sięteczka personalna i akta z parafii, w których pracował ksiądz. Kwerenda przeprowadzona w archiwach państwowych w Kielcach, Radomiu i Archiwum Akt Nowych wzbogaciła publikację o informacje zbierane przez różne komórki PZPR i administrację wyznaniową na temat ks. Kotlarza. Wśród materiałów wykorzystanych do napisania książki należy wymienić wspomnienia osób, które miały kontakt z księdzem Kotlarzem, relacje świadków spisywane skrzętnie przez Towarzystwo Patriotyczne im. Ks. Romana Kotlarza, działające w Szydłowcu, i wywiady przeprowadzone z Janem Rejczakiem – byłym wojewodą radomskim, Henrykiem Byzdą – byłym szefem Delegatury UOP w Radomiu, ks. Stanisławem Dragą – świadkiem ostatnich dni księdza Kotlarza, Eugeniuszem Kotlarzem – bratankiem księdza. Autorzy skorzystali też z biografii napisanej przez Tadeusza Janusza⁵ i uczniów z liceum w Radomiu⁶ oraz z książki wydanej po wystawie w radomskiej Delegaturze IPN pt. *Ksiądz musi zaprzestać*⁷. Nowych informacji o księdzu dostarczyły notatki odnalezione przez ks. Tadeusza Lutkowskiego na plebanii w Pelagowie. Zapiski przedstawiały wszystkie najważniejsze sprawy z lat posługi kapłańskiej księdza, a nawet pogodę w owych dniach. Obecnie znajdują się w archiwum Kurii Diecezji Radomskiej, zostały ujawnione dopiero przy okazji wszczęcia procesu beatyfikacyjnego duchownego w 2018 r. Autorzy skorzystali również z materiałów personalnych prokuratorów, którzy dokonywali czynności procesowych. Nie dotarli jedynie do akt Prokuratury Rejonowej w Lublinie, która udzieliła odmownej odpowiedzi ze względu na ochronę danych. Sprawa duchownego i jego niewyjaśniona śmierć budzi nadal kontrowersje i jest tematem badań historyków, dziennikarzy oraz byłych parafian ks. Kotlarza⁸.

Zamiarem autorów książki była rzetelna analiza życia ks. Romana Kotlarza, jego posługi, a także nieugiętej postawy w sprawach religijno-moralnych. Obaj autorzy od kilkunastu lat prowadzili badania nad przebiegiem wydarzeń radomskich, roli w nich księdza oraz powody represji

⁵ T.A. Janusz, *Ks. Roman Kotlarz. Męczennik robotniczego protestu. Czerwiec '76*, Sandomierz 1996.

⁶ S. Kowalik, J. Sakowicz, *Ksiądz Roman Kotlarz. Życie i działalność 1928–1976*, red. E. Orzechowska, Radom 2000.

⁷ S. Kowalik, A. Kutkowski, J. Kutkowski, *op. cit.*

⁸ S. Kowalik, A. Kutkowski, *op. cit.*, s. 13–17.

prowadzonych w stosunku do niego. Książka na 456 stronach obszernie opisuje przebieg wydarzeń z życia ks. Kotlarza, jest bogato ilustrowana i przybliża czytelnikowi uchwycone aparatem fotograficznym wydarzenia oraz osoby z tamtej epoki.

W aneksie autorzy umieścili protokoły z przesłuchań świadków, decyzje o umorzeniu poszczególnych śledztw i relacje. Na końcu pracy opublikowane zostały dokumenty dotyczące ks. Kotlarza, które pokazują działalność opresyjnego komunistycznego systemu i sposoby działania aparatu władzy w latach 1950–1989. Książka, oprócz informacji dotyczących działalności ks. Romana Kotlarza, zawiera dość szczegółowe opisy struktur służb działających w PRL oraz odsłania relacje księży ze zwierzchnikami, co jest rzadkością w publikacjach. Zawiera rzetelnie przedstawione i dobrze udokumentowane fakty z życia bohatera opracowania, a ocenę zdobytych informacji pozostawia czytelnikom. Książka godna polecenia zarówno szukającym wiadomości o ks. Romanie Kotlarzu, jak i tym, którzy interesują się okresem PRL-u. Czyta się ją lekko i może stanowić wspaniałą lekturę dla każdego czytelnika.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Studies (Opracowania)

Janusz T.A., *Ks. Roman Kotlarz. Męczennik robotniczego protestu. Czerwiec '76*, Sandomierz 1996.

Kowalik S., *Historia badań okoliczności śmierci ks. Romana Kotlarza*, w: *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach*, red. P. Sasanka, R. Spalek, Warszawa 2003.

Kowalik S., *Ksiądz Roman Kotlarz (1928–1976)*, Radom 2018.

Kowalik S., Kutkowski A., Kutkowski J., *...byłem z tymi ludźmi. Życie i działalność księdza Romana Kotlarza 1928–1976*, Radom 2007.

Kowalik S., Kutkowski A., *Śmierć nieosądzona. Sprawa księdza Romana Kotlarza*, Lublin–Warszawa 2020.

Kowalik S., Sakowicz J., *Ksiądz Roman Kotlarz. Życie i działalność 1928–1976*, red. E. Orzechowska, Radom 2000.

Kutkowski A., *Ksiądz Roman Kotlarz (1928–1976)*, Warszawa 2016.

Kutkowski A., *Ksiądz Roman Kotlarz – radomski Popiełuszko*, w: P. Ochnia, *Radomski Czerwiec '76*, Lublin–Radom 2013.

Anna Kłoś

(Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-5403-1713>

E-mail: ak19@stud.uph.edu.pl

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Anna Kłoś, the Institute of History of the Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, 39 Żytnia Street, Siedlce 08-110, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds			
SUBMITTED: 2021.01.16	ACCEPTED: 2021.04.12	PUBLISHED ONLINE: 2021.06.30	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	